

Migracijska motivacija hrvatskih iseljenika u kontekstu povijesnih valova iseljavanja¹

Vlado ŠAKIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Antun PLENKOVIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Nenad POKOS

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Stručni rad

Primljeno: 9. 9. 2022.

UDK 314.151.3-054.7(497.5)(091)

doi: 10.5559/pi.17.32.03

Središnji predmet rada je migracijska motivacija kao jedan od najvažnijih čimbenika migriranja na globalnoj i nacionalnoj razini. U radu se raspravlja o migracijskoj motivaciji kroz prizmu nekoliko prevladavajućih teorijskih koncepata i modela iz druge polovice 20. stoljeća te, na tom tragu, suvremenog pogleda s razine Međunarodne organizacije za migracije (IOM). Na tom teorijskom i konceptualnom temelju ponuđena je analiza migracijske motivacije kroz povijesne valove migriranja na globalnoj razini s primjenom hrvatskog migracijskog konteksta i odraz na suvremene migracijske tokove u uvjetima nakon državnog osamostaljenja Hrvatske.

Ključne riječi: migracijska motivacija, teorije migracija, migracijski valovi, mobilnost mladih

Uvodna napomena

U Hrvatskoj od osamostaljenja do danas na političkoj, akademskoj, gospodarskoj, kulturnoj i inim razinama nije sazrelo razumijevanje značenja migracija na nacionalnom i globalnom planu za društveni razvitak i proces oblikovanja suvremenog hrvatskog identiteta. Tri su glavna razloga tome. Prvi je

¹ Rad je rezultat istraživanja provedenog u sklopu projekta »Zajedno srce, jedna duša, jedna HRVATSKA« (UP.04.2.1.06.0051) sufinanciranog sredstvima Europske unije iz Europskoga socijalnog fonda na poziv »Tematske mreže za društveno-ekonomski razvoj te promicanje socijalnog dijaloga u kontekstu unapređivanja uvjeta rada«. Dio istraživanja koji je rezultirao ovim radom obavljen je u sklopu dionice 2 projekta, pod nazivom »Suvremeni motivacijski ciklusi migriranja mladih Hrvatske u kontekstu općih migracijskih procesa u Hrvatskoj — empirijska analiza«.

povezan s naslijeđenim totalitarnim obrascima iz druge Jugoslavije u raspravama o hrvatskom iseljeništvu i migracijskim procesima, koji se unatoč Domovinskom ratu i golemoj uključenosti hrvatskog iseljništva u sve aspekte obrane od srbijanske agresije nisu bitno mijenjali do kraja rata, odnosno do kraja 20. stoljeća. Drugi razlog povezan je s prvim i odnosi se na neistraženost ili tek fragmentarnu istraženost hrvatskih migracija u 20. stoljeću što je usporavalo ili otežavalo kreiranje državne strategije koja bi na tragu državnog osamostaljenja usmjeravala javne politike i prakse prema izbjegavanju prijetnji i uklanjanju slabosti te ostvarivanju prilika za osnaživanje procesa integracije domovinske i iseljene Hrvatske s ciljem povećanja dobrobiti hrvatskih iseljenika i značajnog gospodarskog, demografskog, kulturnog tj. društvenog uzleta Hrvatske u globalnom kontekstu. Treći razlog je povezan s hrvatskim euroatlanskim integracijama nakon Domovinskog rata do danas, koje su se događale poglavito prema stranačkim orijentacijama i s tim povezanim razumijevanjem iseljene Hrvatske. Izravna je posljedica toga da u procesu pridruženja EU-u i nakon toga nisu značajnije iskorišteni kapaciteti iseljene Hrvatske niti je postojao nacionalni konsenzus prema hrvatskim migracijama.

Valja, u tom kontekstu, napomenuti da je u dvadesetak poslijeratnih godina na akademskoj razini, do izbijanja pandemije povezane s bolesti COVID-19, ostvaren bitan pomak u pokretanju različitih inicijativa i aktivnosti s ciljem bolje istraženosti i javne promocije iseljene Hrvatske, ali bez važnijeg utjecaja na javne politike i prakse. To se odnosi na brojne projekte, znanstvene uratke i publikacije te znanstvene i stručne skupove. Istaknutiji od drugih su brojni znanstveni projekti i skupovi te znanstvene i stručne publikacije ostvarene u Institutu Pilar što je vidljivo iz pregleda njegovih mrežnih stranica. I vrlo površan pregled pokazuje da je tematika hrvatskih migracija i iseljništva u Institutu bila jedna od glavnih orijentacija te da se odvojeno može promatrati kao svojevrsan »istraživački odjel« Instituta. Također treba spomenuti pet hrvatskih iseljeničkih kongresa, koji su od 2014. do danas okupili brojne aktore iz akademskog, gospodarskog, političkog, kulturnog područja iz dijaspe i Hrvatske te promicali istraživačke i druge napore u smjeru osnaživanja integracije domovinske i iseljene Hrvatske te promicanja hrvatskoga kulturnog identiteta na nacionalnoj i globalnoj razini. Redovito su izdavani zbornici s kongresa kao trajan akademski trag. Od ostalih znanstvenih i stručnih aktivnosti treba istaknuti pojedinačne znanstvene uratke nekoliko demografa, povjesničara i sociologa pretežito s Fakulteta hrvatskih studija, Hrvatskoga katoličkog sveučilišta, Hrvatskoga instituta za povijest i Instituta za migracije i narodnosti. Od pojedinačnih uradaka u zadnjih nekoliko godina ističe se *Leksikon hrvatskoga iseljništva i manjina* kao »referent-

no pionirsko djelo za bitno unaprijeđenje znanja o hrvatskom iseljentištvu i hrvatskim manjinama».²

Nekoliko je racionala tih djelatnosti. Prva se odnosi na pokušaje iz devedesetih godina da se objektivizira rasprava o hrvatskom iseljentištvu, lišena naslijeđenih stereotipa i stigma iz jugoslavenskog totalitarnog razdoblja. Druga se odnosi na rasprave o zaslugama i udjelu hrvatskoga iseljentištva u procesu državnog osamostaljenja i Domovinskog rata. Treća se odnosi na rasprave o suvremenom hrvatskom identitetu oblikovanom na procesima umrežavanja domovinske i iseljene Hrvatske te gospodarskim i demografskim potencijalima odnosno rezervama koje iseljena Hrvatska nudi. Četvrta, koja je zadnjih desetak godina postala dominantna, odnosi se na odljev mlade, razvojno sposobne populacije nakon hrvatskog pridruživanja EU-u poglavito zbog nezadovoljstva perspektivama ponuđenim u domovini. Ova racionala, najčešće skrivena iza »koncepta o mobilnosti mladih«,³ ključan je dokaz da navedeni akademski, znanstvenoistraživački i stručni naponi nisu bitno utjecali na javne politike i prakse u pogledu afirmiranja zasluga hrvatskog iseljentištva i njegova uključivanja u razvojne procese u domovini, a s druge strane da Republika Hrvatska na tragu tih spoznaja nije ostvarila uvjete da prekine povijesne procese masovnijeg iseljavanja, posebice mladih.

U svim je hrvatskim migracijskim procesima jedan od ključnih čimbenika migracijska motivacija. Ona se od 15. stoljeća, koje se može smatrati početkom modernih migracija, a u kojima su Hrvati sudjelovali od početka, mijenjala sukladno povijesnim, kulturnim i političkim okolnostima u kojima se Hrvatska nalazila. S razvojem teorijskih koncepata u drugoj polovici 20. stoljeća i njihovom primjenom omogućena je znanstvena rasprava o migracijskoj motivaciji u kontekstu pojedinih povijesnih migracijskih valova. Također, moguće je raspravljati o sličnostima i specifičnostima hrvatskih migracija u odnosu na europske, u pojedinim valovima, posebice iz srednjoeuropskog i mediteranskog kruga kojemu Hrvatska pripada od postanka. Takve rasprave nužne su radi usmjeravanja istraživačkih napora u smjeru suvremenih mi-

² V. Šakić i Lj. Dobrovšak (ur.), *Leksikon hrvatskoga iseljentištva i manjina*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar — Hrvatska matica iseljenika, 2020.

³ »Za učenike, studente, stažiste, naučnike, polaznike obrazovanja odraslih i mlade aktivnosti mobilnosti u okviru EU trebale bi imati jedan ili više sljedećih ishoda: bolji uspjeh u učenju, bolja zapošljivost i bolje prilike za napredak u karijeri, više inicijativnosti i poduzetnosti više samostalnosti i samopouzdanja, bolje znanje stranih jezika i bolje digitalne kompetencije, bolja međukulturna osviještenost aktivnije sudjelovanje u društvu, pozitivnije interakcije s ljudima iz različitih sredina, bolja upoznatost s europskim projektom i vrijednostima EU-a, veća motiviranost za sudjelovanje u budućem (formalnom/neformalnom) obrazovanju.« Vidi: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/hr/programme-guide/part-b/key-action-1> (pristupljeno 1. 7. 2022.)

gracijskih procesa i točnijeg razumijevanja hrvatskih migracija u budućnosti, lišenog naslijeđenih ideoloških i totalitarnih naslaga iz razdoblja prve i druge Jugoslavije. To je temeljni cilj i ovoga rada.

Osvrt na teorije i koncepte koji se odnose na migracijsku motivaciju

Na globalnoj razini razvoj teorijskih uvida i koncepata povezanih s migracijama snažan je uzlet doživio nakon Drugoga svjetskog rata. Posebnu ulogu u tom procesu od tada do danas imala je Međunarodna organizacija za migracije, utemeljena 1951. godine kao dio Ujedinjenih naroda. Temeljna zadaća te međuvladine organizacije, koja danas broji 174 članice, odnosi se na upravljanje, međunarodnu suradnju i promociju te pomoć migrantima na globalnoj razini s ciljem opće dobrobiti. Među ostalim djelatnostima s te razine poticani su i znanstveni projekti te osnivanje akademskih i znanstvenih institucija koje se bave migracijskim procesima. Odabir teorijskih uvida i koncepata na koje ćemo se osvrnuti u nastavku izvršen je s obzirom na njihov značaj u »duhu vremena«⁴ na globalnoj razini te manju ili veću primjenjivost na hrvatsku migracijsku situaciju. Tri se teorijska uvida, u takvom kontekstu, mogu smatrati relevantnijim od drugih. Svi su nastali u drugoj polovici 20. stoljeća kada su glavni motivirajući čimbenici globalnih migracija bili ekonomski. Takav »ekonomski determinizam« najbolje se zrcali kroz tzv. »push-pull« model migracija, zacijelo najcitiraniji teorijski uvid na globalnoj razini u drugoj polovici prošlog stoljeća, odnosno do pada Berlinskog zida.⁵ Sažeto, prema Leeju, čimbenici odbijanja (*push* faktori) čimbenici su koji potiču pojedinca da dragovoljno ili prisilno napusti zemlju podrijetla zbog rizika kao što su ratni konflikti, prirodne nepogode i katastrofe, politički i/ili religijski progoni i prijetnje. U čimbenike odbijanja također pripadaju čimbenici kao što su loše ekonomsko stanje, nedostatak posla, nemogućnost zapošljavanja i prilike za rad itd. Čimbenici privlačenja (*pull* faktori) su čimbenici u zemljama prijma koji pojedinca ili grupu potiču i privlače da napuste svoju zemlju. To su najčešće bolji uvjeti i prilike za zapošljavanje, bolja kvaliteta života, poboljšanje osobne kvalifikacije (npr. učenje novog jezika), prijatelji i obitelj u odredišnoj zemlji, bolji socijalni i zdravstveni sustav, bolja

⁴ Duh vremena (njem. *Zeitgeist*) označava općenito prevladavajuća intelektualna uvjerenja, ideje, mišljenja i poglede na život tijekom određene epohe koji određuju sociološku, kulturološku i vjersku klimu i načela ponašanja te etiku određenog razdoblja. Izraz je izvorno bio isključivo znanstvene prirode, postao je poznat kroz rad filologa J. G. Herdera, a filozof C. A. Klotz koristio ga je godine 1760. u radu *Genius seculi*. Njemačka riječ *Zeitgeist* je kao posuđenica preuzeta i u druge jezike.

⁵ E. S. Lee, »A Theory of Migration«, *Demography*, 3 (1966.), br. 1, 47-57.

politička situacija itd. Kao što je vidljivo ti čimbenici ovise o području podrijetla, području odredišta (cilja), posrednim zaprekama, kao i samim osobama koje migriraju.⁶ Autori ovoga rada svjesni su činjenice da je u eri globalnih integracija, poglavito nastanka Europske unije, nekim od navedenih čimbenika umanjeno značenje koje im je pridavao Lee, autor koncepta, ali drže da većina još uvijek ima izvorno značenje u kontekstu suvremenih migracija.⁷

Drugi model važan za analizu suvremenih migracija na globalnoj razini odnosi se na »analizu troškova i dobiti«.⁸ Racionala mu je u pokušaju ustanovljavanja je li veća dobit osnovni motiv i pokretač migriranja iz jednog područja u drugo. Autor modela ponudio je izračun dobiti za migrante (motivacijski faktor) na temelju razlike u zaradi u mjestu odakle je migrant migrirao i zarade u mjestu kamo migrira te troškove kretanja kako bi se utvrdio utjecaj zarade na migriranje radne snage i njezin povratak u mjesto odakle je migrirala. Sjaastad je to izrazio u obliku matematičke formule u kojoj su varijable bile migracija iz mjesta u mjesto, zarada u godini doseljenja u mjesto doseljenja, zarada u godini odseljenja u mjesto odseljenja, trošak iseljenja, ukupan broj godina u kojima se zarade očekuju te odbitak od buduće zarade.

U model povratka uključio je mogućnost zarade prema dobi i kvalifikaciji, troškove života, rizik nezaposlenosti i neekonomске faktore (psihicke, ljepša ili ugodnija životna okolina, prednost života u gradu, klima itd.). Na taj se način migracije mogu interpretirati s pomoću okvira subjektivnog »cost-benefit« računa (računa troškova i dobiti).

Treći model, vrijedan navođenja u istom kontekstu, jest model radnih migracija.⁹ Temelji se na pretpostavci da je odluka o migriranju uvelike determinirana pojedinačnim očekivanjem više zarade od vlastitog rada. U ruralno-urbanim migracijama očekivani prihod definiran je kao aktualni urbani prihod umnožen mogućnošću zapošljavanja.

Razvidno je da se sva tri spomenuta teorijska modela i koncepta odnose na ekonomsku dimenziju migracija, koja je u 20. stoljeću prevladavala na globalnoj razini, posebice u međuratnim i poslijeratnim okolnostima. Glav-

⁶ Isto.

⁷ V. Šakić, K. Perić, »Osvrt na suvremene migracije i njihov odraz na moderni hrvatski identitet«. U: M. Žanić, D. Živić, S. Špoljar Vržina i G.-M. Miletić (ur.), *Suvremene migracije u Republici Hrvatskoj. Uzroci, posljedice i aktualni trendovi*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2021., 35-44.

⁸ L. A. Sjaastad, »The Costs and Returns of Human Migration«, *Journal of Political Economy*, 70 (1962.), br. 5, 80-93.

⁹ J. R. Harris, M. P. Todaro, »Migration, Unemployment and Development: A Two Sector Analysis«, *The American Economic Review*, 60 (1970.), br. 1, 135-149.

na posljedica migracijskih motivacija opisanih navedenim modelima bio je odljev radne snage iz siromašnih (ruralnih) regija na nacionalnoj i međunarodnoj razini u bogatije regije, odnosno države. Zbog ekonomskog determinizma koji je u njihovoj osnovi zanemarene su druge relevantne posljedice takvih migracijskih trendova karakterističnih za globalne migracijske valove u prošlom stoljeću. Među njima se ističu gubitak vitalne razvojne populacije i promjene populacijske strukture u regijama i zemljama iseljenja to jest demografsko »pražnjenje« i osiromašenje ruralnih područja u zemljama s velikim iseljeničkim i migrantskim stopama. Posebno valja napomenuti da o migracijskim tokovima i strukturi migrantske populacije, sukladno Leejevu modelu, gotovo isključivo, prevladavaju privlačni (*pull*) čimbenici u zemljama i regijama useljavanja, to jest zemlje iseljenja ne utječu bitno na te procese. U konačnici takvi procesi ne utječu na jednaku dobit i razvijenost pojedinih regija i zemalja iseljenja i useljavanja — naprotiv, povećavaju raskorake između njih. Ukratko, »bogatiji postaju bogatiji, a siromašni siromašniji«. Posebno valja napomenuti da su migranti u takvom kontekstu na političkom planu najčešće tretirani kao »građani drugog reda« u zemljama useljavanja.

Navedeni teorijski modeli i koncepti nude okvir za analizu migracijskih procesa na globalnoj razini tj. za razumijevanje čimbenika motivacije za migriranje, odnosno čimbenika koji pojedinca ili grupu potiču ili privlače da migriraju. To je prvi i nužan korak za kreiranje migracijskih strategija na globalnoj i nacionalnoj razini.

Prema podacima Međunarodne organizacije za migracije, danas u svijetu više od 272 milijuna ljudi ili 3,5% svjetskog stanovništva ima migrantski status.¹⁰ Na tragu navedenih teorijskih modela i koncepata IOM ističe šest glavnih motivacijskih čimbenika¹¹:

1. Ekonomski čimbenici — privlačnost zemalja s boljim životnim standardom, gospodarskim rastom i mogućnošću zapošljavanja. Prema konceptu čimbenika privlačenja i odbijanja, ekonomski čimbenici bili bi čimbenici privlačenja.
2. Loše upravljanje zemljom, velika korupcija, slabo razvijeno obrazovanje i zdravstveni sustav — ti čimbenici su čimbenici odbijanja koji pojedinca ili grupu motiviraju na odlazak iz vlastite države.

¹⁰ World Migration Report 2020, International Organization for Migration.

https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf (pristupljeno 15. 7. 2022.)

¹¹ V. Šakić, »Globalna umreženost hrvatske dijaspe i jačanje razvojnih kapaciteta«. U: M. Sopta, F. Maletić i J. Bebić (ur.), *Hrvatska izvan domovine: zbornik radova predstavljenih na prvom Hrvatskom iseljeničkom kongresu u Zagrebu 23.-26. lipnja 2014.*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2015., 61-64.

3. Demografski čimbenici — pretežito se odnose na supstituciju radne snage u razvijenim zemljama onom iz nerazvijenih zbog opadanja stope nataliteta i starenja stanovništva. Ovdje se mogu prepoznati čimbenici privlačenja kao što su bolji uvjeti i prilike za zapošljavanje u razvijenim zemljama.
4. Čimbenici prouzročeni konfliktima i uskratom temeljnih ljudskih prava i osobnih sloboda — čimbenici odbijanja koji, u ovom slučaju, predstavljaju čimbenike zbog kojih su pojedinci ili grupe bili prisiljeni napustiti svoju državu.
5. Ekološki čimbenici — potresi, industrijske katastrofe, poplave i slično. To su također čimbenici odbijanja koji prisiljavaju pojedinca na napuštanje države.
6. Čimbenici povezani s uspostavom transnacionalnih mreža u razvijenim zemljama temeljenih na obiteljskim i rodbinskim zajednicama koji imaju privlačnu snagu za druge te su također čimbenici privlačenja.

Uz motivacijske čimbenike, za razumijevanje suvremenih migracija važno je sagledati migracijske procese i s obzirom na glavne suvremene migracijske koridore. Oni se analiziraju s obzirom na njihove globalne smjerove: Jug—Sjever, Jug—Jug, Sjever—Jug, Sjever—Sjever. Nazivi »Sjever« i »Jug« odnose se na geografski položaj, no pripadnost pojedine zemlje određenom smjeru određuje se prvenstveno prema stupnju razvijenosti, a za određenje tog stupnja postoje tri različita mjerila. Prema Odjelu za ekonomske i socijalne poslove UN-a Sjever uključuje zemlje s visokim, a Jug s niskim i srednjim prihodima po stanovniku. Svjetska banka u Sjever ubraja zemlje s visokim, a u Jug s niskim i srednjim prihodima po stanovniku. Za razliku od njih UNDP kao kriterij koristi indeks humanog rasta ili razvoja čovjeka, koji se temelji na zdravstvenim i obrazovnim aspektima i očekivanjima te prihodu *per capita*. Prema podacima triju organizacija, tri od četiri migranta potječu iz zemalja u razvoju ili zemalja Juga. Međutim, u relativnom smislu migriranju su skloniji ljudi podrijetlom iz razvijenih zemalja, odnosno sa Sjevera.¹²

Usmjeravajući se na razvojne potencijale migracija i migranata na globalnoj, nacionalnoj i lokalnoj razini, Opća skupština Ujedinjenih naroda pokrenula je 2006. godine *Dijalog na visokoj razini o međunarodnim migracijama i razvitku* (IOM, 2006)¹³. Druga rasprava na toj razini održana je 2013. godi-

¹² Isto.

¹³ *United Nations High-Level Dialogue on International Migration and Development*. International Organization for Migration, 2006. <https://www.iom.int/united-nations-high-level-dialogue-international-migration-and-development-hld> (pristupljeno 10. 10. 2021.)

ne s glavnim ciljem usmjeravanja pozornosti međunarodne zajednice k prihvaćanju migracija kao pozitivnog globalnog čimbenika u kontekstu održivog razvitka i smanjivanja siromaštva.

U okviru takve orijentacije Međunarodna organizacija za migracije objavila je 2013. godine Gallupove nalaze o dobrobiti migranata prikupljene u razdoblju od 2009. do 2011. na uzorku od 25.000 pripadnika prve generacije migranata i 440.000 rođenih u zemljama prijma.¹⁴ To je prvo takvo istraživanje na svjetskoj razini, provedeno u više od 150 zemalja, u kojemu su, za razliku od sličnih dosadašnjih istraživanja, u kojima su prevladavale zemlje Sjevera, u istoj mjeri bile zastupljene i zemlje Juga. Iz tih nalaza može se izdvojiti 5 ključnih smjernica za buduće rasprave o migracijama i migrantima na svjetskoj razini.

1. Migrante treba smjestiti u središte rasprava na svjetskoj razini. Treba preusmjeriti fokus s migracijskih procesa i njihovih socioekonomskih posljedica na migrante kao glavne sudionike tih procesa.
2. Razvitak treba shvaćati u smislu povećanja ljudske dobrobiti. Temeljeći takvu orijentaciju na Deklaraciji UN-a iz 1986. godine prema kojoj je razvitak stalno poboljšavanje dobrobiti cijele populacije i svih pojedinaca, Svjetska migracijska organizacija definira i razvitak koji proizlazi iz migracijskih procesa u kategorijama ljudske dobrobiti, za razliku od dosadašnjeg naglaska na ekonomskim odrednicama poput produktivnosti, imovine i prihoda.
3. Migracije nisu fenomen koji isključivo treba temeljiti na odnosu nerazvijenog Juga i razvijenog Sjevera. Prema Gallupovom istraživanju samo 40 posto migranata na Sjever dolazi s Juga. Najmanje 30 posto migrira iz jednog u drugo područje Juga, 22 posto iz Sjevernog u sjeverno, a 5 posto s trendom rasta, sa Sjevera na Jug.
4. Migracije većinom poboljšavaju ljudski razvitak, ali značajan broj migranata još uvijek je prisiljen boriti se za postizanje zadovoljavajuće razine ljudske dobrobiti. Posebice se to odnosi na migrante s Juga na Jug i na ranjivije skupine migranta kao što su žrtve trgovanja ljudima i ilegalni migranti.
5. Potrebno je razviti globalni barometar o dobrobiti migranta u vidu orijentacije do 2015. godine i poslije. Na temelju iskustva prvog Gallupovog istraživanja postalo je razvidno da će buduće rasprave o odnosu migracija i razvitka biti bitno ograničene bez znanstveno kontroliranih nalaza o

¹⁴ *World migration report 2013*, International Organization for Migration, 2013.
<https://www.iom.int/wmr2013> (pristupljeno 10. 10. 2021.)

ljudskoj dobrobiti, na velikim uzorcima migranta i populacija u zemljama prijma.¹⁵

Primjena na hrvatski migracijski kontekst

Pokušaj primjene navedenih migracijskih teorija i modela na hrvatsku situaciju do državnog osamostaljenja temeljit ćemo na nekoliko uvida koji se odnose na analizu odnosa povijesnih migracijskih valova na globalnoj razini i uklopljenost hrvatskih iseljeničkih valova u globalne iseljeničke kontekste.

Na globalnom planu veliki pokreti stanovništva u prošlim stoljećima nisu samo mijenjali demografske slike iseljenih i useljenih područja i zemalja nego su i presudno utjecali na povijesna, kulturna i društvena događanja. Osobito su tomu pridonijela tri globalna migracijska vala. Prema Čizmiću, Sopti i Šakiću prvi se odnosi na razdoblje od 15. do 18. stoljeća kada se naseljavao američki kontinent, a zbog osmanske navale preseljavalo se stanovništvo s područja pod ugrozom na sigurnije veleposjede sjeverne i srednje Europe.¹⁶ Drugi val zbivao se od kraja 18. stoljeća do početka Drugoga svjetskog rata, a treći u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata. Prva dva vala mogu se ubrojiti u valove koji su znatno pridonosili oblikovanju povijesnih procesa u zemljama podrijetla i zemljama prijma migranata. Treći val odnosi se na migracijska kretanja nakon Drugoga svjetskog rata koja su sudjelovala i sudjeluju u oblikovanju suvremenih globalizacijskih trendova te znatno utječu na gospodarske, političke i kulturne procese.

Hrvati su sudjelovali u sva tri globalna migracijska vala kao dio europskih migracija na nove kontinente i unutareuropskih migracija te tako dijelili sudbinu ostalih europskih naroda, posebice iz srednjoeuropskoga i mediteranskoga kruga. No u sva tri vala Hrvati su zbog niza povijesnih okolnosti migrirali i iz posebnih razloga i motiva. U nastavku donosimo sažet prikaz povijesnog konteksta migracija s područja Hrvatske. Umjesto parafraziranja ili preoblikovanja teksta, a u kontekstu odgovora na temeljni cilj ovog rada, opsežnije će se u tu svrhu citirati uvodni tekst *Leksikona hrvatskoga iseljenništva i manjina*, čiji je suautor ujedno i prvi autor u ovome radu.¹⁷

»U prvome migracijskom valu Hrvati su migrirali (bježali) zbog osmanskih osvajanja hrvatskih povijesnih područja najčešće u područja unutar Habsburške Monarhije, ili su prisilno odvođeni u ropstvo u Osmansko Carstvo. Najdramatičnije razdoblje u prvome valu nastupilo je nakon bitaka na Krbav-

¹⁵ Šakić, Perić, nav. dj., 35–44.

¹⁶ I. Čizmić, M. Sopta, V. Šakić, *Iseljena Hrvatska*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2005.

¹⁷ V. Šakić, Lj. Dobrovšak, »Uvod«, U: V. Šakić i Lj. Dobrovšak (ur.), nav. dj., 7–9.

skom (1493.) i Mohačkom polju (1526.) kada je, prema hrvatskom povjesničaru i književniku Lopašiću, »u takvim žalosnim prilikama koje su tečajem šesnaestog i sedamnaestog vijeka snalazile naše krajeve oko Kupe i Korane mnogo naroda nestalo, a cijeli predjeli ostadoše pusti i nenapučeni«. Prema nekim procjenama u prvom migracijskom valu Hrvatsku je napustilo oko dvije stotine tisuća ljudi, što je s obzirom na tadašnji ukupni broj stanovnika približno trećina hrvatskoga pučanstva. Može se tek pretpostaviti kolika je to bila demografska i nacionalna katastrofa jer se to pučanstvo može smatrati potpunim demografskim gubitkom. Živi su tragovi toga velikog migracijskog odljeva hrvatske skupine u okolnim zemljama (Mađarskoj, Austriji, Rumunjskoj, Češkoj, Slovačkoj i Italiji). U nekima od njih Hrvati imaju danas status nacionalnih manjina ili su zaštićena jezična manjina. Tragove hrvatskih migranata koji su u prvome valu slijedili europska migracijska gibanja na američki kontinent može se pratiti tek kroz postignuća Hrvata najčešće misionara koji su ostvarili značajna postignuća u Novome svijetu (npr. Vinko Paletin, Nikolaj Ratkaj, Ferdinand Konščak, Josip Kundek,...). Njihov doprinos Novomu svijetu te motivi migriranja koje su dijelili s ostalim europskim narodima trajna su svjedočanstva stoljetne hrvatske pripadnosti zapadno-civilizacijskomu kulturnom krugu.¹⁸

Kako je spomenuto, drugi globalni migracijski val događao se od kraja XVIII. stoljeća do početka Drugoga svjetskog rata. Uslijed triju velikih podjela Poljske došlo je do velikih migracija židovskog stanovništva, dio je krenuo prema Habsburškoj Monarhiji, a dio preko njemačkih zemalja na američki kontinent. Na hrvatske prostore doseljavaju se Nijemci, Slovaci, Česi i Rusini, a val iseljavanja hrvatskoga stanovništva zbog posebnih povijesnih okolnosti počinje oko 1880. godine. Tomu je valu na globalnoj razini svojstven iseljenički smjer iz Europe prema Americi i Oceaniji. U tom razdoblju, nazvanom u svjetskoj migracijskoj literaturi »prvim globalnim stoljećem«, iz Europe se u Ameriku iselilo oko 50 milijuna ljudi, a, u Australiju i Novi Zeland dodatnih 3,5 milijuna. Motivacija iseljenika bila je gotovo isključivo ekonomska. Taj val stabilizirao se tek 1930. godine, kada je zavládala tzv. velika depresija u SAD-u, a useljenička politika u zemljama prijma postala restriktivnijom. Uz Europljane u tom se razdoblju u iste zemlje iselio velik broj migranata iz nerazvijenih zemalja, posebice Kine i Indije. Hrvatska je s Europom dijelila sudbinu i u tom valu, ponovno uz neke posebnosti. Motivacija za iseljavanje bila je pretežno ekonomska, uzrokovana pojavom bolesti vinove loze, sušnim i gladnim godinama te izbijanjem raznih epidemija. Mali obradivi posjedi nisu mogli prehranjivati mnogobrojne obitelji, a započeo

¹⁸ Isto.

je i proces podjele kućnih zadruga. Taj je val započeo u drugoj polovici XIX. stoljeća, a glavnina hrvatske migrantske populacije iselila se nakon 1880. godine. Slično drugim europskim migrantima, iseljavao se radno i reprodukcij-ski najsposobniji dio hrvatskoga pučanstva, što je, kao i u prvome global-nom valu, u Hrvatskoj izazvalo gospodarske i populacijske gubitke koji se mogu ocijeniti katastrofalnima. Takvo stajalište potkrepljuju mnogobrojne činjenice koje se odnose na posebnost iseljavanja iz Hrvatske u tom drugom migracijskom valu. Naime, za razliku od većine europskih zemalja, posebice zapadnoeuropskih, iz kojih se 1930-ih iseljavalo znatno slabije, iz Hrvat-ske se iseljavanje istom žestinom nastavilo između dvaju svjetskih ratova. U tom migracijskom valu bila je uz ekonomsku naglašena i politička motivaci-ja, o čemu postoje mnogobrojni pisani tragovi u povijesnim, političkim i knji-ževnim tekstovima (npr. Stjepana Radića i Antuna Gustava Matoša). Prema većinom nedovoljno preciznim procjenama, u migracijama između 1880. i Drugoga svjetskog rata iz Hrvatske se iselilo oko pola milijuna ljudi. Kako je većina bila podrijetlom iz Dalmacije, s jadranskih otoka i iz gorske Hrvatske, nakon Drugoga svjetskog rata to se migriranje često tumačilo stereotipnom konstrukcijom o »tradicionalnim migracijskim hrvatskim krajevima«, čime se zapravo prenaplašavala ekonomska, a prikrivala nacionalna i politička di-menzija tog vala. Taj stereotip rabiće se i u kontekstu iseljavanja iz Hrvat-ske nakon Drugoga svjetskog rata. Valja, međutim, napomenuti da je na te-melju mnogih spoznaja drugi hrvatski migracijski val, osim negativnih učina-ka u Hrvatskoj, proizveo i mnogobrojne pozitivne učinke u zemljama prijma od kojih većinu čine najrazvijenije zemlje zapadne civilizacije. Posebno se to odnosi na promicanje i očuvanje hrvatskoga nacionalnog i kulturnog identi-teta na globalnoj razini.¹⁹

Treći globalni migracijski val započeo je jednim dijelom tijekom i nakon završetka Drugoga svjetskog rata, a drugim dijelom 1960-ih i traje do danas. U razdoblju od 1965. do 2000. apsolutni se broj migranata na svjetskoj razi-ni udvostručio iako je relativni udio ostao stabilan zbog udvostručenja ukup-noga svjetskog stanovništva. U odnosu na prvi i drugi val, koje je poglavito obilježavalo interkontinentalno migriranje prema Americi i Oceaniji, treći val obilježava migriranje iz nerazvijenijih zemalja u razvijene. Zbog toga se znat-no smanjio broj migranata iz Europe u tradicionalno useljeničke zemlje, a porastao broj useljenika u zemlje zapadne Europe. Hrvatski su migranti i u trećem globalnom valu sudjelovali kao iseljenici s različitim motivacijama ise-ljavanja te sukladno tomu doživljavali različite sudbine. Za razliku od dva prethodna migracijska vala, u trećem, koji za Hrvatsku ima sva obilježja de-

¹⁹ Isto.

mografske i socijalne katastrofe, glavni smjerovi migriranja bili su podijeljeni na prekoceanske i zapadnoeuropske zemlje, a motivi migriranja pretežitom ekonomski i politički ili njihova mješavina. Dok se smjerovi migriranja preklapaju s navedenim globalnim i europskim trendovima, hrvatske migracije s obzirom na motivaciju imaju i niz posebnosti. Prije svega, na drugojugoslavenskoj razini po apsolutnom i po relativnom broju hrvatski su iseljenici, nakon Drugoga svjetskog rata, umnogome najbrojniji kada ih se uspoređuje s iseljenicima iz drugih bivših jugoslavenskih republika, a posebice kada se Hrvatima iz Hrvatske pridodaju i Hrvati iz Bosne i Hercegovine kao pripadnici istoga nacionalnog korpusa. U europskom kontekstu, Hrvati su s nekoliko drugih zemalja u samome vrhu prema relativnom broju iseljenika u zapadnoeuropske ili prekoceanske zemlje u trećem globalnom valu. Valja, međutim, napomenuti da je taj val u Hrvatskoj trajao samo do hrvatskoga državnog osamostaljenja početkom 1990-ih kada se situacija u Hrvatskoj mijenja te ju je do danas nužno promatrati poglavito kroz posebnosti, a ne uklopljenosti u globalne i europske trendove. U drugojugoslavenskom okviru dvije su hrvatske posebnosti u odnosu na ostale europske zemlje. Prva je povezana sa završetkom Drugoga svjetskog rata kada je motivacija hrvatskih iseljenika bila gotovo isključivo politička, a iseljavanje ilegalno. Bio je to često bijeg pred novim političkim sustavom koji se obračunavao s neistomišljenicima i pripadnicima poraženih snaga na brutalan način. Žrtve tih obračuna u prvim poslijeratnim godinama najviše su bili Hrvati zbog svoje nacionalne pripadnosti, kao i političkoga djelovanja za vrijeme Drugoga svjetskog rata, a bez mogućnosti da se legalno brane. Drugi dio vala događao se od 1965. do 1990. i bio je pretežno ekonomskoga karaktera. Međutim, kada se uzme u obzir da su se zbog ekonomskih razloga iz druge Jugoslavije najviše iseljavali Hrvati, iako su gospodarski potencijali Hrvatske bili veći od onih ostalih republika, te kada se njima pridodaju i migranti nakon tzv. Hrvatskog proljeća, koji su se iseljavali poglavito iz političkih razloga, teško je odvojiti ekonomsku od političke motivacije hrvatskih iseljenika u cijelome navedenom razdoblju. Posebno je to važno naglasiti s obzirom na činjenicu da je čimbenike odbijanja kao motivacijske kreirao sam tadašnji jugoslavenski politički vrh.²⁰

U Institutu Pilar provedeno je, na velikom uzorku povratnika iz iseljenništva, prvo empirijsko istraživanje o migracijskoj motivaciji hrvatskih iseljenika tijekom 20. stoljeća.²¹ Ponuđeni su odgovori o poglavito ekonomskim čim-

²⁰ Isto.

²¹ V. Šakić et. al, *Socioekonomski, demografski i motivacijski aspekt položaja Hrvata povratnika od 1990., te Hrvata koji su se nakon povratka u RH, u istom razdoblju po-*

benicima, poglavito političkim i istodobnom udjelu ekonomskih i političkih čimbenika. Najčešći odgovori odnosili su se na mješavinu ekonomskih i političkih čimbenika (migracije između 1965. i 1990.) dok su se poglavito ekonomski odnosno politički odnosili na pojedina razdoblja 20. stoljeća spomenuta u citiranim uvidima koji se odnose na drugi i treći hrvatski migracijski val. Drugim riječima, navedeni liberalni modeli koji na globalnoj razini ekonomske čimbenike ističu kao glavne motivacijske čimbenike primijenjeni na hrvatsku situaciju gotovo u cijelosti su primjenjivi na hrvatske migracije krajem 19. i početkom 20. stoljeća, a tek dijelom na migracije nakon Prvoga svjetskog rata i u razdoblju od 1965. do 1990. godine. Za razdoblje neposredno poslije Drugoga svjetskog rata su neprimjenjivi jer je migrantska motivacija dominantno bila političke naravi.

Zaključna rasprava

Tri su ključne točke za svaku raspravu o migracijskoj motivaciji povezanoj s povijesnim valovima iseljavanja iz Hrvatske. Sve se odnose na »duh vremena« u kojem su se masovnije iseljavali. Prva je povezana s globalnim iseljeničkim valovima od 15. stoljeća kada su Europljani naseljavali prekocean-ske zemlje u kojima su Hrvati sudjelovali kao pripadnici mediteranskog i srednjoeuropskog geopolitičkog kruga. Druga se odnosi na iseljavanja povezana s višestoljetnom borbom za očuvanje nacionalnog i kulturnog identiteta u kontekstu osmanskih osvajačkih pohoda na Europu kada su Hrvati imali ulogu koja se u povijesnim dokumentima najčešće označava sintagmom *Antemurale Christianitatis*, u kojoj su Hrvati, posebice u BiH stradavali gotovo do istrebljenja.²² Treća se odnosi na razdoblje prve i druge Jugoslavije te NDH, kada su Hrvati, nakon Prvoga svjetskog rata, u međuraću, tijekom Drugoga svjetskog rata i u razdoblju druge Jugoslavije pod vanjskim prijetnjama i utjecajima napustili »nacionalni vrijednosni i identitetski kompas« utemeljen na tisućgodišnjoj pripadnosti zapadnom kulturnom krugu i polarizirali se pod utjecajem vanjskih i ekstremnih ideoloških matrica koje su svoja izvorišta imala u velikosrpskoj, jugoslavenskoj, nacističkoj i staljinističkoj ideologiji. Taj process je trajao od završetka Prvoga svjetskog rata do uspostave hrvatske državne samostalnosti, tj. gotovo cijelo dvadeseto stoljeće.

Nakon uspostave hrvatske državne samostalnosti i Domovinskoga rata logično i razumno bilo je pretpostaviti da će se procesi masovnog iseljavanja

novno vratili u zemlje iseljavanja (Elaborat). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 1997.

²² Čizmić, Sopta, Šakić, nav. dj.

zaustaviti jer je ostvaren temeljni uvjet zbog kojeg su se Hrvati najčešće iseljavali, a u motivacijskom smislu može se sažeti izrekom da »nisu upravljali svojom sudbinom«. Posebno je tome pridonijela logična i očekivana hrvatska orijentacija prema povratku u zapadni kulturni krug nakon katastrofalne polarizacije tijekom 20. stoljeća na globalnim ideološkim matricama staljinizma, nacizma i fašizma te velikosrpske i jugoslavenske paradigme na nacionalnoj razini. Svi politički procesi, u Republici Hrvatskoj, upućivali su na taj smjer. Njihov završetak ostvaren je hrvatskim pristupanjem obrambenom NATO savezu i pridruživanjem EU-u.

Umjesto zaustavljanja migracijskih procesa iz razdoblja prije državnog osamostaljenja i otvaranja novih perspektiva, poglavito u obrazovanju i zapošljavanju mladih, povratku dijela iseljenih i integracijskim procesima domovinske i iseljene Hrvatske na globalnoj razini u zadnjih desetak godina nakon ulaska u EU događa se novi veliki iseljenički val u kojemu su najbrojnija populacija mladi Hrvati²³. Najčešća objašnjenja crpe se iz »koncepta mobilnosti ljudi« kao jednog od temelja euroatlantskih asocijacija. Međutim, precizniji uvidi uz oslonac na motivacijske čimbenike koje je objavio IOM kao pokretače suvremenih migracija na globalnoj razini otkrivaju da su glavni motivi odlaska povezani s ekonomskim čimbenicima pod brojem 1 (*privlačnost zemalja s boljim životnim standardom, gospodarskim rastom i mogućnošću zapošljavanja što su prema konceptu čimbenika privlačenja i odbijanja čimbenici privlačenja*) te političkim, navedenim pod brojem 2 (*loše upravljanje zemljom, velika korupcija, slabo razvijeno obrazovanje i zdravstveni sustav — ovi čimbenici su čimbenici odbijanja koji pojedinca ili grupu motiviraju na odlazak iz vlastite države*).

Drugim riječima, u novom »duhu vremena«, u neovisnoj hrvatskoj državi, ponavljaju se motivacijski obrasci iseljavanja iz 20. stoljeća s napomenom da su glavni dionici tog procesa mladi hrvatski građani i njihove obitelji što suvremenu migracijsku situaciju čini još dramatičnijom. Uzgredna posljedica opisana je pod brojem 3, a odnosi se na demografske procese koji prate suvremeni iseljenički val iz Hrvatske (*pretežito se odnose na supstituciju radne snage u razvijenim zemljama onom iz nerazvijenih zbog opadanja stope nataliteta i starenja stanovništva. Ovdje se mogu prepoznati čimbenici privlačenja kao što su bolji uvjeti i prilike za zapošljavanje u razvijenim zemljama*). U ovom slučaju Hrvatska je »nerazvijena« i čimbenik odbijanja za hrvatske iseljenike, a razvijena za doseljavanje iz manje razvijenih zemalja (šire objašnjenje nudi Šterc²⁴). Ostala tri čimbenika iz »IOM-koncepta« slabije su zastup-

²³ D. Župarić-Ilić, *Iseljavanje iz Republike Hrvatske nakon ulaska u Europsku uniju*, Zagreb: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2016.

ljena uz napomenu da čimbenici pod brojem 6, povezani s uspostavom transnacionalnih mreža u razvijenim zemljama temeljenih na obiteljskim i rodbinskim zajednicama, imaju također privlačnu snagu za daljnja iseljavanja mladih iz Hrvatske, tj. možemo ih ubrojiti u čimbenike privlačenja.

Prema Šakić i Perić svi navedeni procesi povezani s migracijama zahtijevaju nove pristupe na nacionalnoj razini temeljene na kontroliranim znanstvenim uvidima.²⁵ Drugim riječima nužna je promjena paradigme koja se u suvremenoj Hrvatskoj u velikoj mjeri još uvijek temelji na naslijeđenim konceptima koji se nisu prilagođavali suvremenim migracijskim procesima. Ponaјprije se to odnosi na uspostavu novih i jačanje postojećih kapaciteta za kontrolu i upravljanje migracijama radi sprječavanja daljnjeg osipanja vitalnog stanovništva, ali i nekontroliranog useljavanja. U drugom koraku time se omogućuje učinkovitije umrežavanje relevantnih institucija i dijaspore kao važnog čimbenika u procesu oblikovanja suvremenog hrvatskog identiteta.

Vlado Šakić, Antun Plenković, Nenad Pokos:
**Migration Motivation of Croatian Expatriates
in the Context of Historical Emigration Waves**

The central focus of this paper is the migration motivation as one of the most important aspects of migration on a global and national level. This paper discusses the migration motivation through a prism of a number of prevalent theoretical concepts and models from the second half of the 20th century. Furthermore, it also focuses on the contemporary view from the perspective of the International Organization for Migration (IOM). Stemming from this theoretical and conceptual basis, an analysis of the migration motivation through historical waves of migration on a global level is provided, while taking into account the Croatian migration context, as well as the contemporary migration movements in the conditions occurring following the establishment of Croatia as an independent state.

Key words: *migration motivation, migration theories, migration waves, youth mobility*

²⁴ S. Šterc, M. Komušanac, »Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske — izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija...?«, *Društvena istraživanja*, 21 (2012.), br. 3, 693-713.

²⁵ Šakić, Perić, nav. dj., 35-44.